
Jusuf Ramić

POEZIJA ABUL ATAHIJA I ABU TEMMAMA U SVJETLU DUHOVNIH VRIJEDNOSTI ISLAMA

Rezime

Zlatno doba arapske književnosti obuhvata period Abasida od 132./750. do 656./1258. godine. Ovaj period od pet stoljeća historičari arapske književnosti dijele na dva dijela. Prvi koji traje do 334./945. i drugi koji je okončan prodorom Mongola i padom Bagdada 656./1258.

U toku pet stoljeća vladavine ove dinastije arapski hilafet je na polju književnosti i nauke dao više značajnih imena koja bi, prema nekim istraživačima, kada bi se bolje poznavala, zauzimala visoko mjesto u svjetskoj književnosti i nauci.

U prvom dijelu abasidske vladavine ističu se pjesnici: Beššar ibn Burd, Abu Nuwas, Ibn ar-Rumi, Abul Atahije, Ibn al-Mu'tezz, zatim pjesnici antologičari: Abu Temmam, Al-Buhturi, prozni stvaraoci: Ibn al-Muqaffa, Al-Džahiz, Sehl ibn Harun, Abdulhamid al-Katib, leksikografi i lingvisti: Halil ibn Ahmed, Sibevejh, naučnici: Al-Huvarizmi, Džabir ibn Hajjan, Al-Vaqidi, Ibn Sa'd i drugi.

Rad je pokušao osvjetliti uticaj islama na poeziju Abul Atahija i Abu Temmama. Prvi je pjesnik asketske poezije (*zuhdijjat*), koja se naslanja na vjersku poeziju, a drugi je bio pod snažnim uticajem primarnih izvora islama i prvi među antologičarima koji je izvršio izbor najboljih odlomaka iz arapske preislamske i islamske poezije i dao ih razvrstati po sadržaju: junačke pjesme,

elegije, hvalospjevi, satire itd. Njihova poezija je sakupljena, komentarisana i ponuđena sudu javnosti. O njima, njihovom životu, radu i djelovanju imamo podataka u klasičnim arapskim historijskim i književnim djelima na osnovu kojih su u našem vremenu napisana i posebna djela.

ABUL ATAHIJE JE PJESNIK asketske poezije koja je nastala pod uticajem poezije vjerskog sadržaja. U drugom hidžretskom stoljeću vjerska poezija je dobila svoj puni zamah da bi u trećem stoljeću, zlatnom periodu arapske književnosti, poprimila i svoj asketski sadržaj.

Zlatno doba arapske književnosti obuhvata period Abasida od 132./750. do 656./1258. Ovaj period od pet stoljeća historičari arapske književnosti dijele na dva dijela: prvi koji traje do 334./945. i drugi koji je okončan prodorom Mongola i padom Bagdada 656./1258.

U toku pet stoljeća vladavine ove dinastije arapski hilafet je na polju književnosti i nauke dao više značajnih imena koja bi, prema nekim istraživačima, kada bi se bolje poznavala, zauzimala visoko mjesto u svjetskoj književnosti i nauci.

U prvom dijelu abasidske vladavine ističu se pjesnici: Beššar ibn Burd, Abu Nuwas, Ibn er-Rumi, Abul Atahije, Ibn al-Mu'tezz, zatim pjesnici antologičari: Abu Temmam, Al-Buhturi, prozni stvaraoci: Ibn al-Muqaffa, Al-Džahiz, Sehl ibn Harun, Abdulhamid al-Katib, leksikografi i lingvisti: Halil ibn Ahmed, Sibevejh, naučnici: Al-Huvarizmi, Džabir ibn Hajjan, Al-Vaqidi, Ibn Sa'd i drugi.

Abul Atahije je jedan od prvih neoklasičnih arapskih pjesnika. Savremenik je Beššara ibn Burda i Abu Nuwasa. Rođen je 130./748. u jednom malom mjestu nedaleko od Kufe u kojoj je proveo mladost svoga života, a zrele godine u Bagdadu na dvorovima abasidskih halifa Al-Mehdija i Haruna al-Rešida. Otac mu je bio Nabatejac koji se u Kufi bavio grnčarskim zanatom, gdje je radio i Abul Atahije. Otuda je bio poznat i kao Grnčar (Al-Džerrar).

Njegovo puno ime je Ismail ibn al-Qasim ibn Kejsan. Međutim, poznat je i po nadimku Abul Atahije (Otac ludorija). Bio je jedan od istaknutih i poznatih pjesnika tog perioda. Njegova poezija, izuzimajući asketsku poeziju (*zuhdijjat*), nije sakupljena. Nastala u mlađim godinama života, ta je poezija bila sva u znaku ljubavne lirike, hvalospjeva i satire. Kasnije je Abul Atahije to napustio i posvetio se asketskoj poeziji, po čemu je i poznat.

Rastao je u vremenu duhovne krize koja je potresala abasidsko društvo. Borba protiv bezbožnika i raskolnika (zenadiqa) koji su se infiltrirali u abasidsko društvo nakon širenja islamske imperije i borba protiv raznih frakcija koje su učile da je Kur'an stvoren. Te pojave uticale su i na Abul Atahija, za koga su mnogi tvrdili da je njegova poezija bila pod snažnim uticajem manihejzma, učenja perzijskih heretika, mješavina staroperzijskog dualizma i hrišćanskog gnosticizma po kome je od samog početka postojalo carstvo svjetlosti i carstvo mraka. Zbog toga je često optuživan. Među onima koji su ga optuživali bio je Ahmed ibn Harb, Ibn al-Mu'tezz i Mensur ibn Ammar, koji je na jednom predavanju uzviknuo da je Abul Atahija zindiq, a kao dokaz naveo njegove stihove u kojima se očituje da se svijet sastoji iz dvije supstance stvorene iz ničega i da pjeva samo o smrti, ali ne i o Sudnjem danu, proživljenju i kazni na drugom svijetu, ahiretu.

Međutim, stihovi koji slijede ne idu u prilog ovom mišljenju. U njima Abul Atahije kaže:

إني تركت عواقب الدنيا فتركت ما أهوى لما أخشى

*Sve što volim napustio sam na ovome svijetu.
Zbog kazne koje se bojim na ahiretu.*

U ovim stihovima Abul Atahije kaže da je napustio slasti ovoga svijeta ne zbog toga što ih prezire, nego zbog toga što se boji Allahove kazne na drugom svijetu, ahiretu. (Terektu ma ahvahu lima ahšahu).

Poeziju Abul Atahija možemo podijeliti u dva dijela. Prvi dio obuhvata njegovu ljubavnu liriku, njegove hvalospjeve i satire. Taj dio još nije sakupljen u jednu zbirku. To su odlomci koji se nalaze u starim arapskim književnim djelima, štampanim ili onim koji su još u rukopisu.

Drugi dio obuhvata njegovu asketsku poeziju, njegove zuhdijate, po kojima je i poznat. Ovaj dio je sakupljen u jednu zbirku. Andaluzanin Abdul Berr al-Qurtubi (umro u Šatibi/Jativa u Španiji 423./1070.) sakupio je i komentarisao ovaj dio Abul Atahijeve poezije. Po jedan primjerak ili više njih u rukopisu danas se nalazi u Kairu, Damasku i Carigradu. Rukopis je kasnije objavljen u Bejrutu.

Ovakva podjela poezije prisutna je i kod Abu Nuwasa. Poznato je da je Abu Nuwas bio predstavnik vinske poezije u ovom periodu, on je u drugom periodu

svog života tu poeziju zamijenio onom asketskog sadržaja. Njegov životni put završava se kajanjem i traženjem oprosta za počinjene grijehе. Stihove koje ovdje preuzimamo od Gabrijelija nedvojbeno u to uvjeravaju:

يا رب إن عظمت ذنوبي كثرة فلقد علمت بأن عفوك أعظم
إن كان لا يرجوك إلا محسن فمن الذي يدعو و يرجو المجرم
أدعوك رب كما أمرت تضرعا فإذا رددت يدي فمن ذا يرحم

*Gospodaru, veliki su moji grijesi i mnogobrojni, ali znam
da je Tvoj oprost veći.
Ako samo pravednik može da Ti se nada, gdje da grešnik
onda nađe utočišta?
Dozivam Te, Gospodaru, ponizno, kao što Ti je po volji.
Ako Ti odgurneš moju ruku, ko će da mi se smiluje?
Nemam ništa čime bih do Tebe stigao, osim nade,
i Tvog uzvišenog praštanja, i svog muslimanskog bića.*

Izvori Abul Atahijevoг asketizma

Prvi i osnovni izvor Abul Atahijevoг asketizma jeste Kur'an, zatim hadis Allahova Poslanika te izjave ashaba, tabiuna i drugih ličnosti iz kulturne povijesti islama.

Preuzimanje odlomaka iz Kur'ana (iqtibas)

Iqtibas je navođenje u poeziji ili prozi odlomaka iz Kur'ana. To navođenje može biti s većim ili manjim izmjenama, ali i s izričitim isticanjem preuzetog teksta. Oba ova primjera prisutna su u poeziji Abul Atahija. Nije nimalo jednostavno navesti sve ono što je pjesnik preuzeo iz Kur'ana. On je živio sa Kur'anom. Iz njega je crpio svoje ideje, značenja i riječi. Mnogi mu to zamjeraju. Abdullah ibn Tahir smatra da je Kur'an uzvišeniji od toga da se njegova leksika, ideje i značenja koriste u poeziji. Međutim, Kur'an je bio i ostao glavna inspiracija pjesnika i književnika. Ova suzdržljivost Ibn Tahira ničim se ne može opravdati, ističe Al-Beqari, pa se otuda Abul Atahije i drugi pjesnici ovog perioda na to nisu ni osvrtnali.

Preuzimanje s većim ili manjim izmjenama

و يرزق الإنسان من حيث لا يرجو و أحيانا يضل الرجا

Odakle se i ne nada čovjek opskrbljen može biti
A nekada se i nada može izgubiti.

Prvi distih preuzet je iz Kur'ana:
وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ - At-Talaq, 3
(*I odakle se i ne nada On će ga opskrbiti*).

إن أنت لم تهتدنا ضللنا يا رب إن الهدى هداكا
Ako nas Ti ne uputiš naše lutati je
O Bože, Tvoja uputa prava uputa je.

Abul Atahije je u ove stihove uključio riječi Uzvišenog Allaha:
قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ هُوَ الْهُدَى - Al-Beqare, 120
(*Allahova uputa prava uputa je*).

من لم يوال الله و الرسول التي نصحت له فويله الطاغوت

U ove stihove Abul Atahije je uključio kur'anski ajet:
اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ -
Al-Beqare, 257 (*Allah je prijatelj onima koji vjeruju. On ih iz tmina na svjetlo izvodi, a onima koji ne vjeruju prijatelji su sotone*).

Izričito isticanje preuzetog teksta

ألا إلى الله تصير الأمور ما أنت يا دنياي إلا غرور

Allahu će se, zbilja, sve vratiti
A dunjaluk će samo opsjena biti.

Prvi dio ovog distiha preuzet je iz Kur'ana časnog:
ألا إلى الله تصير الأمور - Aš-Šura, 53 (*I Allahu će se, zaista, sve vratiti*).

و ما ماتت الأحياء إلا ليعثوا و إلا لتجزى كل نفس بما سعت

*Niko nije umro a da proživljen neće biti
I svako će prema svome radu nagrađen ili kažnjen biti.*

U drugom distihu Abul Atahije je preuzeo riječi Uzvišenog Allaha:
لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى - TaHa, 15 (*I svako će prema trudu svome nagrađen
ili kažnjen biti*).

Preuzimanje (iqtibas) iz hadisa

Preuzimanje iz hadisa Allahova Poslanika u ovom periodu bilo je jako prisutno u poeziji, za razliku od perioda Benu Umejje u kome je teško naći takav iqtibas. Primjere ovog preuzimanja nalazimo u poeziji Saliha ibn Abdul Quddusa i Abul Atahije.

Salih ibn Abdul Quddus u jednom stihu kaže:

إحفظ لسانك أن تقول فتبتلي إن البلاء موكل بالمنطق

*Čuvaj jezik svoj od nepromišljenih riječi
jer ćeš zbog nepromišljenosti u nepraviliku doći.*

Posljednji dio stiha preuzet je izravno iz hadisa Allahova Poslanika u kome stoji: *U nepravilike će se dolaziti zbog nepromišljenih riječi*. Stih bilježi Al-Buhturi u enciklopediji "Al-Hamasa as-sugra", 198, a hadis je zabilježen u djelu "Al-Džami'u as-sagiru", 1/128.

Abul Atahije je također preuzimao hadise Allahova Poslanika i uključivao ih u svoje stihove uz manju izmjenu teksta, kao u primjeru:

والله للناس بأعمالهم و كل ناو فله ما نوى

U ovim stihovima Abul Atahije je sa manjim izmjenama preuzeo hadis Allahova Poslanika u kome stoji: *Djela se presuđuju prema namjerama i svakom čovjeku pripada ono što je naumio*.

رحم الله أمرا أنصف من نفسه إذ قال خيرا أو سكت

*Neka se Bog smiluje robu Svome
Koji, kada govori, istinu govori ili šuti.*

I ovi stihovi Abul Atahije bilježe preuzimanje riječi Allahova Poslanika u kojima stoji: *Ko vjeruje u Allaha i u Sudnji dan, neka govori istinu ili neka šuti.*

Preuzimanje iz tradicije

Pri ovom preuzimanju dešavaju se promjene ritma, dolazi do izvjesnih manjih dodavanja ili oduzimanja riječi kao, naprimjer, stih Abul Atahija u kome stoji:

ما بال أوله نطفة وجيفة آخره يفتخر

U ovome stihu Abul Atahije je versificirao izjavu Alija ibn Ebi Taliba u kojoj stoji: *Kako se može hvalisati čovjek čiji je početak sperma (nutfetun) a kraj lešina (džifetun).*

Abul Atahije je produbio shvaćanje zuhda, usmjerivši ga na unutrašnji asketizam, što je neminovno dovelo do pojmova *tevekkula* i *rida*, koji su u trećem hidžretskom stoljeću dobili svoje pravo značenje u *meqamatima* i *ahvalima* (stupnjevi i stanja). On je u tesavvuf uveo i termin *al-hubb al-ilahi* (Božija ljubav) i termin *ma'rifa* (gnosa), iako ga nije u potpunosti definirao.

Zastupljenost Abul Atahija u školskim programima

Abul Atahije je zastupljen u programima arapskoga jezika i arapske književnosti u Siriji, Egiptu i na Al-Azheru, a kod nas na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, zatim na Filološkom fakultetu u Beogradu u sklopu pregleda historije arapske književnosti, gdje je istaknuto da je Abul Atahije više poznat po svojim asketskim stihovima, a manje po ljubavnim, da mu niko ne osporava vrijednost, izuzev Abu Nuwasa koji mu spočitava opširnost, jednostavnost i raspjevanost.

Abu Temmam pjesnik i antologičar

Njegovo puno ime je Habib ibn Aws at-Ta'i, poznat po nadimku Abu Temmam. Rođen je nedaleko od Damaska u Siriji. Ne zna se tačno koje godine,

kao što se ne zna tačno ni njegovo porijeklo. Neki kažu da je Nabatejac, drugi Grk, a treći Arap. Mnogi tvrde da je njegov otac bio kršćanin i da je pojavom islama prešao na islam. Činjenice govore da je na sjevernom dijelu Arabijskog poluotoka, gdje je obitavalo pleme Tajj, bilo kršćana još u predislamskom vremenu i da su pojavom islama mnogi od njih prešli na islam, a među njima i pripadnici ovog plemena.

Ne zna se tačno ni gdje je mladost proveo. Neki kažu u Damasku kao tkrački šegrt, drugi u Kairu kao vodonoša u džamiji Amra ibn al-Asa, gdje je prisustvovao raznim kružocima i diskusijama koje su vođene o jeziku i stilu te načinu pjesničkog izražavanja. U Kairu je, dakle, došao u dodir s poezijom i tu je počeo da kazuje svoje prve stihove sve dok nije bio zapažen i postao dvorski pjesnik u Bagdadu i jedan od najvećih pjesnika toga vremena. Njegova poezija je sakupljena u jednu zbirku i više puta štampana u Bejrutu i Kairu.

U njegovoj poeziji prisutni su tragovi islamske duhovnosti. Koristio je sadržaj i leksiku Kur'ana i uključivao u svoju poeziju. Kur'anske ajete:

وَأَلَّكُمُ الدَّكْرُ وَكَهُ الأُنثَىٰ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ
(Zar su za vas sinovi, a za Njega kćeri?! To bi tada bila podjela nepravedna.) uključio je u svoje stihove koji glase:

و قسمتنا الضيزى بنجد و أرضها لنا خطوة في عرضها و لهم فتر

*Kakva nepravedna podjela u zemlji Nedžda
 Nama korak, a njima pedalj njenog prostranstva.*

Brojni su primjeri u kojima je Abu Temmam bio pod uticajem primarnih izvora islama. Kur'anski ajeti:

فَإِذَا ذَهَبَ الخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِألسِنَةٍ حِدَادٍ - Al-Ahzab, 19 (*A kada ih strah napusti, oni vas napadaju svojim oštrim jezicima.*)

Abu Temmam je uključio u svoje stihove:

و من يأذن إلى الواشين تسلق مسامعه بألسنة حداد

*Organi sluha onima koji dozvole klevetnicima
 biće napadnuti oštrim jezicima.*

Abu Temmam je poznat i kao antologičar. Njegova antologija poznata je pod naslovom *Al-Hamasa al-kubra (Velika antologija junačkih pjesama)*, kako bi se razlikovala od one koju je sačinio Al-Buhturi a koja nosi naslov *Al-Hamasa as-sugra (Mala antologija junačkih pjesama)*.

Muallake su prva antologija koja se pojavila u arapskoj književnosti. Sedam zlatnih paganskih oda Hamad ar-Ravi je dao sakupiti u jednu zbirku koja je kasnije štampana i više puta komentarisana. Najvažniji komentar ove antologije jeste komentar Ibn al-Anbarija.

Poslije toga antologijska književnost se razvija u dva pravca: prvi u kome je vršen izbor kasida, oda, bez obzira na njihov sadržaj, i drugi u kome su izabrani odlomci kasida razvrstani po sadržaju: junačke pjesme, elegije, satire, hvalospjevi itd...

Prva vrsta antologija pojavila se ranije od druge vrste. Njen predstavnik je Mufeddal ad-Dabbi, antologičar, autor *Mufeddalijata*, umro 189./804. god. Na poziv halife Al-Mensura, a za potrebe njegovog sina Al-Mehdija, Mufeddal ad-Dabbi je dao sakupiti 126 kasida, uglavnom pjesnika iz predislamskog i islamskog vremena, u jednu zbirku koju je nazvao *Al-Mufeddalijat*.

Najstarija antologija iz druge grupe smjera jeste *Kitabu l-hamasa* Abu Temmama. Antologija je nastala kada se Abu Temmam vraćao iz Horosana u Irak. Priča kaže da ga je u Hamezanu zatekla velika sniježna mećava pa je bio prisiljen da odsjedne kod Alu Seleme. I tu je, zahvaljujući ovoj porodici i velikoj biblioteci koju je posjedovala, uspio da napiše ovo kapitalno djelo. *Kitabu l-hamasa* je u svojoj grupi kao i *Kitabu l-mufeddalijat* u svojoj. Obje su prve te vrste. Mnogi su to uočili i krenuli tim putem.

Među djelima koja su napisana po uzoru na *Mufeddalijate* su: *Kitabu l-'Asme'ijjat*, *Džemheretu eš'ari l-'areb* i *Kitabu l-muhtarar*. Prvo djelo je napisao Al-'Asme'i, drugo Abu Zejd al-Qureši, a treće Ibn Šedžeri.

Među antologijama koje su napisane po uzoru na *Hamasu* Abu Temmama su: *Hamasa* Buhturija, *Hamasa* Ibn Šedžerija, *Hamasa* Abu Hilala al-Askerija, *Hamasa* Abu 'Usmana Sa'ida i Abu Bekra Muhammeda ibn Hašima, poznata još i kao *Al-Ašbahu ve n-nezairu*, *Hamasa* Andaluzanina Santamarija (umro 476./1083.), *Hamasa* Ali ibn Hasana, poznat kao Šemimu l-Hilli (umro 601./1204.), *Hamasa* Al-Basrija čiji je autor Ali ibn al-Feredž al-Basri (ubijen 659./1260.) itd.. Međutim, kada bi neko od autora i istraživača u svome radu naveo samo ime *Al-Hamasa* bez navođenja njenog autora, onda se pod tim podrazumijevao Abu Temmam i niko drugi.

Abu Temmam je ovu antologiju nazvao *Al-Hamasa* vjerovatno zbog toga što hamasa zauzima najveći dio knjige. U arapskoj stilistici to se zove zamjena cjeline dijelom. To je prisutno i u Kur'anu časnom. Suretu-n-Neml, npr., nazvana je zbog toga što se u jednom od njenih ajeta spominju mravi pa je po njima i ova sura dobila svoje ime:

حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ مَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطَمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ
وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ - Al-Neml, 18 (*Pa kada stigoše do mravlje doline, jedan mrav reče: "Mravi, ulazite u svoje nastambe da vas ne pogaze Sulejman i njegove vojske, a da to ne predosjetite!"*).

U arapskoj leksikografiji Al-Halil ibn Ahmed je svoj leksikon naslovio *Kitabu l-'ajn* po prvom slovu kojim je počeo ovaj leksikon. Često se u arapskoj književnosti jedna kasida naziva po prvom stihu koji se u njoj spominje. Muallaka Imru'u l-Qajsa se naziva *Mimijja*, ali i *Qifa nebqi*, po prvom distihu ove kaside, kasida Ka'baa ibn Zuhejra poznata je kao *Kasidei burda*, ali i kao *Banet Su'adu*, po njenom prvom distihu itd.

Hamasa i redžez

Arapska metrika ima šesnaest mjernih jedinica, metara, a među njima je i redžez, jedan od najstarijih i vrlo frekventnih mjernih jedinica. Hamasa ili junačke pjesme su kazane u redžezu. On je najbliži prozi pa se otuda i naziva *himaru š-šir*, jer je, zahvaljujući ratovima koje su predislamski Arapi stalno vodili, često bio u upotrebi.

Al-Me'arri i mnogi drugi redžez ne drže poezijom. On u djelu *Risaletu l-gufrān* u odjeljku *Raj pučkih pjesnika* kaže:

Zatim prođe pored kuća nekih, ne veleljepnih kao rajskih. Upita za njih pa mu rekoše: "Ovo je raj pučkih pjesnika (pjesnika redžeza) kojima su ovo imena ... i svih pučkih pjesnika kojima su oprošteni grijesi." Tada Ibn al-Karih uzviknu: "Istina je što časni hadis kaže: 'Bog voli stvari uzvišene, a ne voli stvari bijedne.'" Pučke pjesme (pjesme redžeza) spadaju u nižu poeziju. Kakvu poeziju prave, takve su im i kuće u Raju! (Grozdanić, *Poslanica oproštenja*, 117).

Al-Ahfaš smatra da je redžez rimovana proza, posebno onaj koji je za dvije trećine stiha skraćen (*menhuk*) ili onaj u kome je polovina stiha ispuštena (*meštur*).

Abu Temmam je u antologiji redžezu posvetio vrlo malo pažnje, iako je bio jedan od izuzetnih ravija redžeza. Priča se da je napamet znao preko hiljadu pjesama u redžezu. Otuda se čini da je on, kao i već citirani autori, redžez smatrao više kao rimovanu prozu a manje kao poeziju.

Hamasa sadrži deset poglavlja u kojima se nalaze odlomci kasida iz predislamskog, islamskog i abasidskog perioda arapske književnosti. Prvo poglavlje, junačke pjesme, ima 1324 distiha; drugo, elegije, 616 distiha; treće, hvalospjevi, 553 distiha itd.

Riječ hamasa u osnovi ukazuje na hrabrost, neustrašivost, na čvrstog i nepokolebljivog čovjeka u vjeri, na nerodnu i zlu godinu, dok je Ahmes pl. Hums zajednički naziv za pripadnike plemena Kurejš, Kinana, Džedila i njihovih pristalica u predislamskom vremenu, koji su se čvrsto držali određenih propisa prilikom obavljanja hadža u tom vremenu.

Hamasa i njeni komentatori

Hadži Halifa u djelu *Kešf al-Zunun* bilježi preko dvadeset komentara ove antologije, među kojima su najvažniji komentari As-Solija, Ibn Džinnija, Amedija, Tibrizija, Merzukija itd. Mnogima je *Hamasa* poslužila kao dokaz u raspravama iz gramatike, jezika i egzegeze Kur'ana. Ibn Hišam je, recimo, u svojoj gramatici koristio stihove iz *Hamase*, Abdul Qahir Džurdžani u stilistici, Zamahšeri u egzegezi Kur'ana, Ibn Menzur u leksikografiji itd.

Mustafa Sawi al-Džuvejni navodi da je *Hamasa* bila jedan od tri izvora koje je Zamahšeri koristio prilikom rada na *Keššafu*. Druga dva izvora su *Kitabu l-hajvan (Knjiga o životinjama)* Džahiza i djelo Al-Me'arrija *Estagfiru ve stagfiri* (Al-Džuvejni, *Menhedžu Zamahšeri fi tefsiri l-Kur'an*, 91).

Abu Temmam je zastupljen i u školskim programima u Siriji, Libanu i Egiptu. O Abu Temmamu imamo podataka u klasičnim arapskim djelima iz oblasti književnosti i književne kritike. O njemu su napisana i posebna djela kao, npr., djelo Džemila Sultana *Al-Halidune – Abu Temmam*, Damask 1945., djelo 'Umera Ferruha *Abu Temmam*, Bejrut 1935., djelo Nedžiba Muhammeda Bejhekija *Abu Temmam at-Ta'i*, Kairo 1945., djelo Alija Nedždija Nasifa *Dirasatun fi Hamasati Abu Temmam*, Kairo 1959., djelo Ahmeda al-Beqarija *Al-Edebu fi Hamasati Abu Temmam*, Kairo 1963., i mnoga druga djela.

Na našem i srodnim jezicima podataka o Abu Temmamu možemo naći u raznim pregledima historije arapske književnosti kao što su: *Historija*

arapske književnosti Goldzihera, *Povijest svjetske književnosti* (odjeljak *Arapska književnost*), *Klasična arapska poezija*, Bagdala, Kruševac, i druga djela.

Izvori i literatura

Divan Abul Atahije

Ibn Abdul Berr, *Divan Abul Atahije (zuhdijat)* u rukopisu. Rukopis je 1886. objavio Luis Šejho u Bejrutu pod naslovom *El-Envaru z-zahije fi divani Ebil Atahije* uz komentar manje poznatih riječi i neke dodatke iz njegove ljubavne poezije.

Posebna djela o Abul Atahiji

– Fuad Bustani, *Abul Atahije*, Bejrut, 1927. (Serija Ar-Reva'i); Muhammed Ahmed Beraniq, *Abul Atahije*, Kairo 1948.

Klasična arapska književna djela

– Al-Isfahani, *Kitabu l-Agani* (3/122); Ibn Nedim, *Al-Fihrest* (160-183); Ibn Qutejba, *Kitabu š-širi ve š-š'ara'* (765-770); Ibn Hallikan, *Vefijjatu l-e'ajan* (183-211), zatim neke podatke o njemu možemo naći i kod Bagdadija u djelu *Historija Bagdada* (6/250), kod Mes'udija u djelu *Murudžu z-zeheb*, odjeljak o Mehdiju i Harunu er-Rešidu, halifama iz dinastije Abasida, kod Husarrija u djelu *Zebru l-adab* (str. 35) i nekim drugim klasičnim arapskim djelima iz oblasti jezika i književnosti.

Novija literatura

– Goldziher, *Kratka povijest arapske književnosti*, Sarajevo 1909., odjeljak o pjesništvu (str. 77) u kome autor ističe da Abul Atahije vuče porijeklo iz arapskog plemena 'Aneze, da je bio grnčar i dvorski pjesnik. Počeo je ljubavnom lirikom da bi kasnije to napustio i posvetio se asketskoj poeziji. Samo su njegovi zuhdijati sakupljeni u jednu zbirku. Po njima je poznat u arapskoj književnosti. Jezik mu je jednostavan i blizak pučkom govoru.

– Vojslav Simić, *Klasična arapska poezija*, Bagdala, Kruševac, str. 72-74. U izboru se nalazi nekoliko pjesama Abul Atahije koje, uglavnom, govore o smrti; u njima se Abul Atahije obrušava na klasu bogatih koje jedino smrt može razvlastiti. Na kraju je data i kraća biografija Abul Atahija.

– Serhan, *Dirasatun fi l-edebi l-arebbi*, Kairo 1965. Tekstovi su radeni za potrebe studenata na Fakultetu arapskoga jezika u Kairu. U tim tekstovima izvršena je i analiza jedne Abul Atahijeve kaside iz oblasti njegovih zuhdijata s posebnim osvrtom na Abul Atahijeve preuzimanja iz Kur'ana, hadisa i tradicije. Osim ovih djela, napisani su i mnogi radovi o Abul Atahiju koji su objavljeni u arapskim časopisima koji tretiraju književnost i književnu kritiku. Između tih mnogobrojnih napisa izdvajamo:

– Džordži Zidan, *Abul Atahije*, časopis "Al-Hilal" (1904.); Abdulmute'ali es-Saidi, *Abul Atahije*, časopis "Er-Risala", 1935., 3/665-1745., Abdulhalim Abbas, *Abul Atahije*, "Er-Risala", br. 57, str. 1306 itd.

Jusuf Ramić

POETRY BY ABDUL ATAHI AND ABU TEMMAM
IN LIGHT OF SPIRITUAL VALUES OF ISLAM

Summary

This paper tries to shed some light on how Islam impacted poetry written by Abul Atahi and Abu Temmam. The first of the two is an ascetic poet (*zuhdiyyat*), who relied on religious poetry, and the other was strongly influenced by primary sources of Islam and was one of the first anthologists who produced a selection of the best passages from pre-Islamic and Islamic Arabic poetry, sorting it by content: heroic poems, elegies, praises, satires, etc. Their poetry has been collected, commented on and presented to the public. Numerous sources on their lives and work are available from classic Arabic historical and literary sources, relied on for writing about them in our times.